

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

EXPERIENCE IN THE EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS AT THE FINE ARTS LESSONS: IN UKRAINE AND ABROAD

У статті здійснено аналіз досвіду організації навчання молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва як в Україні, так і за кордоном. Зокрема, розкривається сутність образотворчої діяльності, яка має важливе значення для всебічного розвитку особистості. Висвітлюється, що в процесі створення зображення в дитини формуються спостережливість, просторова уява, окомір, дрібна моторика, естетичне сприйняття, художній смак, творчі здібності тощо. Розв'язуючи дану педагогічну проблему, вчитель початкової школи може очікувати на такі результати: підвищення якості художніх робіт; використання різноманітних технік та розвиток умінь їх поєднувати; розвиток відчуття кольору, форми, об'єму; розвиток уяви та фантазії; підвищення позитивної мотивації; виховання особистості, обізнаної щодо всевітньої культурної спадщини; виховання цілісної особистості, що реалізує принцип креативності за межами уроку. Використовуючи методику викладання в початковій школі, не відмежовуючи її від середньої, вчитель має керуватись принципом наступності, продовжуючи, розширюючи і поглиблюючи знання та вміння учнів. Важливу роль на уроках образотворчого мистецтва відіграє психологічний комфорт учнів, адже позитивний емоційний стан дітей – обов'язкова умова для розвитку їхньої творчості. Як результат – вони вільно почувуються в роботі, не бояться розкрити те, що народилося в глибині їхньої маленької душі. Все це допомагає використовувати свій досвід, експериментувати, знаходити нове в темах, задумах, способах виконання фантазії.

Найважливішими завданнями художньо-естетичного виховання молодших школярів засобами образотворчого мистецтва є: цілеспрямоване, послідовне й систематизоване формування у свідомості, навчальній діяльності й поведінці учнів проявів естетичної культури та духовності, а також навичок естетичного сприймання дитини творів образотворчого мистецтва у оцінній діяльності; виховання в учнів активного ставлення до естетичних явищ дійсності й мистецтва; актуалізація та стимулювання у молодших школярів творчого потенціалу й удосконалення практичних знань, навичок і вмінь у галузі образотворчого мистецтва; розвиток у свідомості кожної дитини прагнення до здійснення творчого самовира-

ження в найрізноманітніших видах поліхудожньої діяльності.

Ключові слова: урок образотворчого мистецтва, художні вміння, учні молодшого шкільного віку, образотворча діяльність.

The article analyzes the experience of organizing the education of junior schoolchildren at Fine Arts lessons both in Ukraine and abroad. The article substantiates that Art is important for the comprehensive development of personality. In the process of creating an image, a child develops observation, spatial imagination, eye gauge, fine motor skills, aesthetic perception, artistic taste, creativity, and so on. Solving this pedagogical problem, an elementary school teacher can expect the following results: improving the quality of artwork; use of various techniques and development of the ability to combine them; development of a sense of color, shape, volume; development of imagination and fantasy; increase of positive motivation; education of a person familiar with the world cultural heritage; education of a holistic personality that implements the principle of creativity outside the lesson. Using the method of teaching in primary school, without distinguishing it from secondary school, the teacher must be guided by the principle of continuity, continue, expand and deepen the knowledge and skills of students. The psychological comfort of students plays an important role at Art lessons. After all, a positive emotional state of children is a prerequisite for the development of their creativity. And as a result they feel free at work, not afraid to reveal what was born in the depths of their little soul. All this helps to use the experience, to experiment, to find new in subjects, plans, ways of performance. fantasy. Aesthetic perception of the environment significantly expands the possibilities of organizing aesthetic perception and evaluation of works of fine art by junior schoolchildren.

One of the most effective and universal methods of organizing aesthetic perception should be considered the method of game forms of communication, in which younger students not only perceive what they see more vividly and emotionally, but also empathize more deeply and remember more strongly. Creativity is the subject of analysis by many scientists who study the nature of this phenomenon. The purpose of Fine arts classes in primary school is to expand and clarify children's ideas about various objects, natural phenomena, human relationships – that is, the surrounding reality.

Key words: fine Arts lesson, artistic skills, primary school, junior schoolchildren, art activity.

УДК 373.3.091.3:75 (468)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/31-2.14>

Чжао Юйсян,

аспірант кафедри педагогіки і методики початкового навчання Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Реалії сьогодення засвідчують, що для дитини важливо не лише отримати великий багаж знань, але й сформувати бажання і вміння навчатися. В умовах інформаційного суспільства і глобалізації розвиток особистості учня шляхом пізнання й усвідомлення світобудови є найважливішою метою освіти. Доцільне й уміле застосування вчителем

початкової школи технологій навчання на уроках образотворчого мистецтва сприяє підвищенню зацікавленості й активності молодших школярів у ході виконання завдань.

Орієнтація на формування особистості учня початкової школи в процесі педагогічного стимулювання розвитку його творчих здібностей ґрунтується на тому, що від моменту народження дитина

змінює та перетворює навколишній світ за власною ініціативою. Вона навчається, творчо опановує світ речей, створюючи нову гру, казку чи малюнок.

Розвиток творчих здібностей учня на практиці відбувається за умови віри вчителя в його творчий потенціал, здібності та можливості, врахування індивідуальних психічних й інтелектуальних особливостей кожного вихованця, опертя на прагнення учня в самовираженні й самоствердженні серед інших як індивідуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науковій літературі розглядаються такі аспекти розвитку творчості у вищезазначених видах діяльності дітей молодшого шкільного віку: зображувальна творчість дитини як явище художньої культури (Б. Кравчунас); вплив образотворчої діяльності на розвиток сенсорних здібностей (Ю. Малікова); педагогічні аспекти розвитку зображувальної творчості (Є. Фльоріна) засобами взаємозв'язку музики і малювання (С. Козирева), гри (Т. Калініна, Л. Пшенічних); художньо-творчий розвиток дітей у процесі декоративної художньої діяльності (Є. Горуневич), декоративного малювання та аплікації (Л. Сірченко), конструювання (З. Ліштван), на заняттях із сюжетного малювання (Н. Кириченко), під час навчання ліпленню (Н. Халезова), в образотворчій діяльності (О. Дронова, Т. Казакова, Т. Комарова, В. Котляр); ознайомлення дітей з елементарними основами образотворчої грамоти й типологічними підходами до творчого пошуку (О. Малицька) тощо.

Отже, образотворча діяльність є одним із найдієвіших та найефективніших засобів розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку, що доводять теоретичні дослідження та практичні напрацювання як вітчизняних, так і зарубіжних педагогів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вчитель початкової школи мусить створити доброзичливу атмосферу на уроках образотворчого мистецтва, надати кожному учневі право на здійснення помилки та можливість для висловлення власних думок без оцінних суджень, забезпечувати їхні плюралізм і толерантність до поглядів інших у ході творчої діяльності й оцінки її результату.

Досягнення цієї мети можливе завдяки використанню вчителем початкової школи технології колективного способу навчання в ході уроків образотворчого мистецтва, коли учень обіймає позицію суб'єкта навчально-виховної та образотворчої діяльності; внаслідок цього в нього розвиваються якості творчої особистості: ініціативність, прагнення до самоосвіти й самонавчання, а також бажання співпрацювати з однокласниками для досягнення окремої мети чи результату.

Формування особистості та її розвиток здійснюються у навчально-виховному процесі, якщо дотримуються такі важливі умови: створення позитивного настрою; відчуття позитивної атмосфери в колективі

під час виконання завдань для досягнення спільної мети; можливість висловлювати власні думки та вислуховувати альтернативні позиції товаришів; учитель – це друг, порадник, старший товариш.

Мета статті – проаналізувати особливості організації навчання молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва як в Україні, так і за кордоном з метою вдосконалення технології формування творчої особистості учня молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Створення освітньо-діяльнісного середовища на уроках образотворчого мистецтва може допомогти учням навчитися працювати разом, поважати й слухати один одного, вступати в діалог або брати участь у колективному обговоренні проблеми, продуктивно співпрацювати в групі спільно з однокласниками.

Правильно й доцільно організована діяльність молодших школярів для виконання будь-якого самостійного завдання, зокрема з образотворчого мистецтва, має таку схему: мотив – ціль – діяльність – контроль і корекція – оцінка результату.

За умови здійснення вчителем початкової школи групової роботи з молодшими школярами на уроках образотворчого мистецтва застосовується така схема: надається завдання – інструкція щодо його виконання – оцінюється результат діяльності групи. За такої схеми керування діями кожного здійснюється самими учасниками групи.

Урок мистецтва є особливим предметом шкільної програми в початковій школі. Молодші школярі відвідують урок мистецтва не лише для того, щоб переглянути слайди, дізнатися про твори образотворчого мистецтва і виконати завдання на визначені теми. Кожна дитина приходить на урок мистецтва, щоби відчувати себе невід'ємною частиною творчого життя людства, отримати емоційно-моральний досвід, який буде необхідний їй у житті, й оволодіти способами пізнання світу, тобто на уроках мистецтва учні початкової школи вчать надавати оцінку навколишньої дійсності.

Найчастіше на уроках образотворчого мистецтва доцільно застосовувати такі види образотворчої діяльності в парах: гра «Незнайко» (один учень виконує образотворчі завдання, інший виправляє огріхи та помилки); «Інтерв'ю» (взяти інтерв'ю та визначити ставлення партнера до певного малюнка тощо); гра «Кіт і мишка» (зробити критичний аналіз або редагування малюнка чи іншої творчої роботи один одного); взаємні запитання протестувати й оцінити один одного; «Щоденник подвійних нотаток» (проаналізувати разом проблему, вправу чи експеримент; сформулювати підсумок уроку чи серії уроків; надати відповіді на запитання вчителя) [6; 8; 9; 11].

Для організації роботи в парах учитель початкової школи послуговується таким алгоритмом:

1. Пропонує учням завдання (запитання для невеликої дискусії або аналізу запропонованої проблемної ситуації).

2. Об'єднує учнів у пари, визначає, хто з них буде говорити першим, і наголошує на обов'язковості обговорити власні ідеї один з одним. Необхідно одразу визначити час для висловлення кожного в парі та для спільного обговорення – це допоможе досягти згоди щодо відповіді на питання або пошуку рішення.

3. Після закінчення часу для обговорення кожна пара репрезентує результат виконаної роботи, обмінюється власними ідеями й аргументами з усім класом. За необхідності це може бути початком дискусії або іншої пізнавальної діяльності [6; 7].

Співпраця у парах сприяє підготовленості дітей для подальшої роботи в групах. Групова робота – це унікальна організація уроку, що забезпечує взаємодію між учнями, а керування вчителя стає непрямим: він є лише організатором початку та завершення роботи: формулює завдання, надає спільну інструкцію щодо його виконання, разом з учнями бере участь в оцінці результатів спільної творчої праці. Стадія спільної оцінки допомагає учневі у формуванні самооцінки й самоконтролю. Дуже важливо, що оцінюється робота всієї групи, а не окремих учнів. Помилки дітей обговорюються лише в групі, бо саме тут їхня творча діяльність з індивідуальної перетворюється на співпрацю. Вони мусять навчитися домовлятися швидко, не враховуючи особисті інтереси. Поступово кожен з них починає відчувати клас частиною свого світу, бо зацікавлений у підтриманні дружніх стосунків з іншими дітьми. Ця форма роботи має велике значення для формування самостійності молодшого школяра. Працюючи в команді, учень має можливість проявити ініціативність (вибрати завдання, порадити, як організувати роботу); навчитися планувати свої дії, перекозувати, нести відповідальність за себе та результати творчої діяльності команди.

Вагоме значення в організації уроків образотворчого мистецтва в початковій школі має процес розподілу дітей класу на групи. Дуже часто вчитель об'єднує дітей в групи з урахуванням їхніх особистих можливостей: відомо, що слабкому учневі необхідні не лише сильні, але й терплячі та доброзичливі партнери; школяр з високою активністю потребує партнера, який здатний стежити за ходом його міркувань. Об'єднання дітей «за бажанням» не завжди має продуктивний результат, бо особисті відносини стають провідними в розподілі доручень й організації роботи.

Вчителеві початкової школи в ході уроку образотворчого мистецтва треба одразу визначити час для висловлення кожного учня в парі та для спільного обговорення. Це сприяє їм дійти згоди у віднайденні відповіді на питання або способу для розв'язання проблеми.

Відомі вчені-педагоги і психологи виокремлюють такі основні вимоги щодо організації групової форми навчання на уроках образотворчого мистецтва з молодшими школярами:

1. Завдання необхідно сформулювати зрозуміло і чітко. На початку роботи вчителеві потрібно надати учням інструкції щодо виконання роботи. Наприклад, можна порадити їм розглянути й зобразити предмет із різних точок зору.

2. Необхідно визначити, хто серед учнів у групі буде головуючим, посередником, секретарем, доповідачем. Розподіл учителем ролей має особливе значення на перших стадіях формування груп. Пізніше це можуть здійснювати самі учні.

3. Поведінка учителя в ході групової роботи.

Працюючи з малими групами, вчитель може: організовувати, пропонувати учням різноманітні варіанти для пошуку рішення, бути для них наставником і джерелом інформації, контролювати й оцінювати їхню роботу. Педагог, працюючи в групах з молодшими школярами на уроках образотворчого мистецтва, мусить пам'ятати:

1. Недоцільно надавати більше уваги лише одній групі, забувши про інші; виправляти помилки (окрім тих випадків, коли учні самі звертаються за допомогою); критикувати перші висловлювання учнів, навіть тоді, якщо ними допущені грубі помилки. Цю роботу мусять виконати учні самостійно й у доброзичливій формі.

2. Не потрібно ходити по класу або стояти біля однієї парти. Учні дуже часто соромляться висловлювати свої думки в присутності вчителя. Але ближче до завершення творчої роботи педагог може взяти участь в обговоренні: слухати, спрямовувати, відповідати на питання.

Парна та групова роботи мають такі види: збирання інформації певної теми; інтенсивна перевірка обсягу й глибини знань; розвиток умінь аргументувати власну позицію.

Відповідно, надаємо кілька прикладів форм організації групової творчої діяльності молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва:

Акваріум. Необхідно об'єднати учнів у групи по 4–6 осіб і запропонувати їм ознайомитися із завданнями. Одна із груп розташовується в центрі класу – це «акваріум». Ця група отримує завдання для ведення групової дискусії. Поки діюча група розташовується в центрі, вчитель ознайомлює решту дітей класу із завданням і нагадує правила дискусії в малих групах. Групі пропонується вголос упродовж 3–5 хвилин обговорити можливі варіанти розв'язання проблемної ситуації. Учні, які перебувають поза межами «акваріума», слухають, не втручаючись у хід обговорення.

Після завершення відведеного для дискусії часу учасники групи, які обговорювали запропоновану їм проблемну ситуацію, повертаються на місця, а вчитель, звертаючись до класу, ставить такі запитання: «Чи згодні ви з думкою групи?» і «Чи була ця думка досить аргументованою, доведеною та переконливою?». Така бесіда може тривати впродовж 2–3 хвилин. Після цього в «акваріумі» розташовується інша

група, учасники якої обговорюватимуть інші способи розв'язання іншої проблеми.

Наприкінці уроку вчитель мусить обговорити з учнями хід та результати групової роботи, прокоментувати ступінь оволодіння молодшими школярами навичками й уміннями ведення диспутів у малих групах.

Ажурна пилка. Під час роботи за допомогою технології «Ажурна пилка» учні початкової школи мусять бути підготовленими до співпраці в різних групах. Такий вид організації творчої діяльності молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва дає їм можливість у ході співпраці отримати й опанувати значну кількість інформації за незначний проміжок часу, а також заохочує допомагати один одному вчитися, навчаючи.

Спочатку вчитель об'єднує учнів у «домашні» групи по 4–5 осіб. Кожна група отримує завдання та його обговорює. Після цього вчитель створює «нові» групи, в яких молодші школярі стають «експертами» з тієї проблеми, що обговорювалася в «домашній» групі, й отримують інформацію від представників інших груп. В останній частині заняття учень знову повертається до своєї «домашньої» групи, щоб поділитися тією інформацією, яку йому надали учасники інших груп.

Парна та групова образотворча діяльність молодших школярів мають значні переваги. На відміну від лекції, коли переважає монологічне мовлення педагога та самостійна робота учнів, на заняттях із використанням групової та парної роботи здійснюються напрацювання конкретних умінь і навичок учнів початкової школи в режимі діалогу. Невеликі групи уможливають вчителю спостерігати кожного учня в процесі виконання образотворчої діяльності, сприяють її результативності й виникненню стійких зв'язків між усіма присутніми, стимулюючи процеси глибокого осмислення сенсу діяльності. Парна та групова діяльність – це спільна діяльність учителя й учнів, що дає змогу втілити природні прагнення дитини до спілкування, взаємодопомоги та розвитку творчості.

Технологіями колективного способу навчання, зокрема групової та парної роботи, дуже широко послуговуються вчителі в американській та британській системах освіти. Так, в American Creation Academy/ Американській Академії Творчості (заснована 1997 р. в Кувейті) на уроках мистецтва практично застосовуються технології колективного способу організації навчання. Основна місія Академії ґрунтується на впровадженні креативного освітнього середовища, де учням дозволено виражати свої інтереси та схильності. Учням дозволено робити не лише те, що їм наказують, і вони мають це робити, в Академії їм надано можливість за допомогою мистецьких програм здійснювати дослідження своїх творчих здібностей.

Вчителі Академії творчості – це спеціалісти з великим практичним досвідом роботи в цій галузі. Це люди, які володіють мінімум трьома, максимум

п'ятьма мовами (англійська, арабська, французька, іспанська, німецька). Вони навчають дітей створювати об'єкти архітектури, надихають своїх учнів стати архітекторами власного життя, своїх проєктів і бути справжніми творцями майбутнього. У своїй практиці викладач залучає молодших школярів до творчої роботи в групах та парах. Працюючи разом, учні усвідомлюють значимість командної роботи й досвіду в розв'язанні проблем спільними зусиллями, а не наодинці, розвивають креативне мислення та нестандартний творчий підхід у пошуку шляхів для вирішення певної ситуації.

Викладач Академії творчості Абіна Робінсон вважає, що мистецтво в освіті надзвичайно важливе, оскільки надає дітям безліч варіантів для самовираження та простір, де вони можуть творити й випробувати свої можливості. Вона абсолютно впевнена, що коли дитина успішна в мистецтві, то це є каталізатором її академічних досягнень [16].

На уроках мистецтва в New English School (Нова англійська школа, країна Кувейт) з британською системою навчання також широко впроваджений колективний спосіб навчання. Досить цікавою, на наш погляд, є колективна робота учнів початкової школи New English School, яка називається «Tree of Life» («Дерево життя»). За основу колективної мистецької роботи було взято картину «Дерево життя», автором якої є австрійський художник-символіст Густав Клімт [14].

Не менш цікаві також приклади колективних творчих робіт, виконаних учнями початкових класів на уроках образотворчого мистецтва, які були представлені на Фестивалі освіти, що відбувався 2017 року в арабській країні Катар.

Особливу увагу хочеться звернути на те, як дивовижно гармонійно і практично застосовують колективний спосіб навчання (в групах і парах) у класах вивчення англійської мови Британської ради – міжнародної організації Сполученого Королівства Великобританії в Україні. На уроках мистецтво використовується як один із найкращих інструментів для вивчення іноземної мови.

Виконані дослідження Джудіт Бартон з Колумбського університету передбачають, що мистецтво в освіті може позитивно впливати на вивчення таких предметів, як математика, (science) наука та мова, тому що вони потребують сукупності пізнавальних і творчих засобів, що є типовими для вивчення мистецтва.

У книжці Еріка Джексона «Arts with the brain in mind» [15] чітко зазначено, що «мистецтво покращує та посилює ефективність навчання, тому що система, яку воно живить, охоплює почуття, увагу, емоції та рухову активність і є насправді тією рушійною силою, яка стоїть за всім іншим навчанням».

Тому на уроках англійської мови в Британській Раді діти під час діалогів та виконання колективних творчих завдань невимушено вивчають дві мови: мову мистецтва й іноземну мову.

На нашу думку, технологія колективного навчання образотворчого мистецтва створює сприятливу атмосферу для організації творчого простору молодших школярів у межах класу та формування у них умінь колективної творчої співпраці. Відповідно до цієї технології клас поділяється на мікрогрупи, які виконують свої творчі завдання, що уможливило вчителів виявити творчі здібності кожного учня, але вже в колективній творчій діяльності. Технологія колективного способу навчання образотворчого мистецтва учнів початкової школи широко впроваджена в американській та британській системах освіти й у багатьох країнах світу.

Важливо пам'ятати, що організація творчої діяльності молодших школярів з образотворчого мистецтва в групах за колективним способом навчання передбачає три стадії:

1. Підготовча стадія. Екскурсії, бесіди, обговорення прочитаних книг, фільмів, репродукцій картин, що уможливило дітям поглибити свої знання про тему майбутньої роботи, допомагає сформувати їм яскраві образи, що викликають бажання спробувати їх втілити у власній творчості.

2. Стадія виконання роботи, яка охоплює такі види діяльності вчителя початкової школи й учнів, як планування, виконання й оцінка колективної творчої діяльності. Планування є необхідною умовою основної стадії: залежно від того, як буде здійснено підготовку до виконання колективної творчої роботи, такими ж будуть і злагодуєність дій учнів та своєчасність виконання ними завдань.

3. Заключна стадія – це час взаємодії молодших школярів із вже завершеним твором: вони радіють закінченій роботі, яка надихає їх на нові творчі звернення.

Відомі вчені-педагоги [1; 2; 3; 4] виокремили три основні форми колективної творчої діяльності учнів на уроках образотворчого мистецтва в початковій школі:

1. Фронтальна – об'єднання індивідуальних малюнків, створених з урахуванням визначеної учителем початкової школи мети (Наприклад, колективна робота учнів початкової школи New English School «Дерево життя»).

2. Комплексна (групова робота), коли кожний молодший школяр виконує свою частину спільного твору, заздалегідь передбачаючи результат і погоджуючи свою діяльність із роботою інших учнів. (Наприклад, проект «Наша сонячна система», «Місто і дороги» «Традиції минулого»).

3. Комплексно-продуктивна – кожний учень виконує лише одну визначену роботу.

Висновки. Отже, враховуючи все викладене вище, можна дійти висновку, що колективна художня творчість на уроках мистецтва – це співтворчість молодших школярів під чуйним керуванням учителя початкової школи, який формує їхні уміння до колективної творчої співпраці.

Вчитель початкової школи мусить виконати ряд умов, від яких залежить успіх і якість результату колективної творчої роботи молодших школярів, а саме: детально продумати композицію колективного твору, дібрати кольори, визначити розмір і положення загальної площини; необхідно вибрати художній матеріал і техніку виконання творчого завдання; визначити розмір деталей, їх співмірність у спільній композиції відносно загального розміру паперу чи простору; вибрати помічників для складання спільної композиції (кожного разу можна вибирати нових, надаючи можливість кожній дитині проявити себе).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Інтерактивні методи навчання : навч. посібник. Вид-во WSAP, 2005. 170 с. URL: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-12a81b67900c2>
2. Калініченко О.В. Мистецтво : підруч. інтегрованого курсу для 1 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіт», 2018. 128 с.
3. Кельм С.В. Нетрадиційні уроки образотворчого мистецтва. Черкаси : ЧОПОПП, 2014. 56 с.
4. Кондратова Л.Г. Мистецтво : підруч. інтегрованого курсу для 1 кл. закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2018. 144 с.
5. Колективний спосіб навчання. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Колективний_спосіб_навчання
6. Коллективный способ обучения на уроках ИЗО. *Сайт для учителей «Мультиурок»*. URL: <https://multiurok.ru/files/kolliektivnyi-sposob-obucheniia-na-urokakh-izo.html>
7. Кузнецов А.М. Колективні заняття в динамічних групах. Майстер-клас. URL: <http://uk-ua.vedavrat.org/Jyotish/11598/collective-learning-method-колективний-спосіб-навчання-кв>
8. Масол Л.М. Мистецтво : підруч. інтегр. курсу для 1 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ : Генеза, 2018. 144 с.
9. Методика и технология. *Сайт Освіта.уа*. URL: <http://ru.osvita.ua/school/method/technol/6630/>
10. Опублікували типові освітні програми для 1–2 класів НУШ. URL: <http://nus.org.ua/news/opublikuvali-typovi-osvitni-programy-dlya-1-2-klasiv-nush-dokumenty>
11. Типологія сучасних педагогічних технологій. URL: http://obdarovanist.at.ua/MetodSkrunka/seminarske_zanjattja_tipologija_suchasnikh_pedagog.pdf
12. Рубля Т.Є. Мистецтво : підруч. інтегр. курсу для 1 кл. закл. заг. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 104 с.
13. Федун С.І., Чорний О.В. Уроки образотворчого мистецтва: посібник для вчителя: 4 кл. Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2015. 112 с.
14. Klimt Tree of life from Kuwait. URL: <https://artprojectsforkids.org/klimt-tree-life-kuwait/>
15. Jensen Eric «Arts with the brain in mind». URL: https://www.hepg.org/her-home/issues/harvard-educational-review-volume-72-issue-2/herbooknote/arts-with-the-brain-in-mind_61
16. Reflections for 2011–2012. URL: <http://kids-finelines.blogspot.com/2011/09/reflections-for-2011-12.html?m=1>